

Mikas Vaicekauskas

PASKUTINĖ VALANČIAUS KNYGA

1. KRITIKAI VERTINA OLŠEVSKI

Populiariausia neliturginė XVIII–XIX a. lietuviška katalikiška knyga Lietuvoje buvo „Broma atverta ing viečnastj“¹, 1753 m. išleista Atgailos regulinių kanauninkų ordino vienuolio, kunigo Mykolo Olševskio (apie 1712–apie 1779). Šis senosios lietuvių literatūros „bestseleris“ dabartiniais duomenimis išleistas 17 kartų; paskutinis leidimas – 1851 m.² Tai – dvasiniai skaitiniai, pirmiausia skirti mirties tematikai, papildyti įvairiais kitais tikėjimo dalykais bei dvasinėmis meditacijomis. Knygos tekstas daugeliu atvejų, ypač garsiuosiuose *prikloduose*, t.y. ‚pavyzdžiuose‘ (pamokomose istorijose), artimas beletristikai³, čia įmanu ieškoti XIX a. didaktinės lietuvių literatūros ištakų ar bent sąsajų. Dėl dvasinio ir pamokomojo turinio knyga to meto skaitytojų buvo mėgstama ir suprantama.

Tačiau Olševskio kūrinio populiarumą nuolat (nuo pačios XIX a. pradžios) lydėjo ir neigiami vertinimai, iš pradžių dėl turinio, vėliau dar ir dėl stiliaus bei kalbos. Pirmąjį atsiliepimą apie „Bromą“ randa-

¹ BROMA / ATWERTA / Ing / WIECZNASTI, / PAR / Atminima paskutiniu dayktu. / Su spasabays Disponawojma mir-/sztanciu, ant ściesliwa smercia. / *Su spasabays ratawojma dusiu Ciščiu kien-/tanciu. Teypogi ape kitus Artykułus Wie-/ros Szwętos, su trumpays pamokslays, ir pri-/klodays, isz pawoźniu Authoriu iszrinktays.* / Par Kuniga / MIKOLA / OLSZEWSKI / Theologa Absoluta Kanawnika Regu-/Iarna BB. MM. De pœnitentia; su Me-/dytacyomis ant ciełos Nedieles. / Metuose nuog Uszgmima JEZUSA P. 1753. / WILNIUY / Drukarnie J.K.M. Kunigu Franciszkonu. – Čia ir toliau šiam straipsnyje XVIII–XIX a. knygos ir rankraščiai pateikiami apraše stengiantis kaip galima tiksliau atspindėti taip pat ir grafinį antraštės pavidalą (red. past.).

² *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, p. 293–298; *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, *Papildymai*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 55–56. Olševskio „Broma“ išleista: 1753, 1759, 1764, 1766, 1777, 1779, 1785, 1789, 1793, 1795, 1799, 1806, 1811, 1824, 1846, 1847, 1851 m.

³ Plg. Vytautas Vanagas, „Ancient Written Literature and the Begining of Belles Lettres“, in: *Lithuanian literature*, Vilnius: Vaga, 1997, p. 33.

me liuteronų kunigo, filologo Kristijono Gotlybo Milkaus (1733–1807) gramatikoje „Lietuvių kalbos gramatikos pradmenys“ (*Anfangs-Gruende einer Littauifchen Sprach-Lehre*, 1800)⁴. Pateikęs tris „Bromos“ istorijėles, Milkus taip pakomentuoja:

Iš trijų paskutinių pavyzdžių, kurie čia buvo paimti kaip geriausi iš didžiulio kiekio absurdiškiausių vienuolių pasakojimų, kurių prikimšta Broma, skaitytojai gali suprasti, kokios gi skurdžios yra mūsų katalikiškųjų kaimynų ugdomosios knygelės.⁵

Ši Milkaus gramatikos vieta apie Olševskį lietuvių literatūros istoriografijoje ne kartą buvo minėta, perpasakota ar cituota⁶. Pagrindinis dalykas, į kurią vertėtų atkreipti dėmesį yra tas, kad Milkus čia nekalba apie „Bromos“ stilių ir kalbą – dėl kurių ji vėliau ir buvo labiausiai kritikuojama, – o išsako nuomonę apie lietuviškų katalikiškų knygų ugdomąją ir dvasinę vertę iš protestantiškojo požiūrio taško.

Žodis žodin Milkų vėliau pakartoja liuteronų kunigas, Mažosios Lietuvos istorikas Augustas Gotthilfas Krause (1787–1855) knygoje „Litthauen ir jos gyventojai atsižvelgiant į kilmę, tautinę giminystę ir kalbą“ (*Litthauen und dessen Bewohner in Hinsicht der Abstammung, der volkshuemlichen Verwandtschaft und Sprache*, 1834)⁷.

Bene pirmasis atsiliepimas Lietuvoje priskirtinas tuomet dar katalikų kunigui Liudvikui Adomui Jucevičiui (1813–1846). Jo lenkiškoje

⁴ Anfangs-Gruende / einer / Littauifchen / Sprach-Lehre, / worinn öwar die / von dem juengern Ruhig / ehemals / herausgegebene Grammatik / zum Grunde gelegt, / aber mit Itarken Zulaetzen / und / neuen Ausarbeitungen / verbessert und vermehrt worden / von / Christian Gottlieb Mielcke, / Cantor in Pillckallen. / Koenigsberg, 1800. / Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerey.

⁵ *Ibidem*, p. 168: *Wie elend uebrigens die Erbauungs=Buecher unserer Katholifchen Nachbarn find, koennen Lefer nebenbey aus den drey letzteren Proben erkennen, die als die besten aus der grofzen Menge der abfurdeften Moenchs=Historien, davon die Broma ganö voll ift, ausgehoben worden.* – Iš vokiečių k. vertė Nerijus Šepetys.

⁶ Leonas Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964, p. 18; Idem, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 20; Idem, *Lietuvių literatūros istoriografija: Ligi 1940 m.*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 85. Šiuolaikinį komentarą apie Milkus nuomonę pateikia Albinas Jovaišas, žr.: Eugenija Ulčinaite, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 373–374.

⁷ Litthauen / und / dessen Bewohner / in Hinsicht / der Abstammung, der volkshuemlichen / Verwandtschaft und Sprache. / Ein geschichtlicher Berfuch, / mit / Beziehung auf Ruhigs Betrachtung der / littauifchen Sprache, / herausgegeben / von / Augult Gotthilf Kraufe, / Prediger. / Koenigsberg, 1834. / Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerei, p. 81.

rankraštinėje knygoje „Biografinės ir literatūrinės žinios apie mokytus žemaičius“ (*Wiadomości biograficzne i literackie o uczonych żmudzinach*, 1841) išsakomas iki šiol vienas iš radikaliausių „Bromos“ komentarų:

Tą veikalėlį [...] sudaro maldos ir šventųjų gyvenimo pavyzdžiai, jis visai nekritiškai parašytas, seniai jį verta sudeginti dėl daugybės beprasmiškų paistalų, kuriuos pateikia kaip religinę tiesą.⁸

XIX a. pabaigoje tą pačią vertinimo tradiciją tęsė Jonas Šliūpas (1861–1944). Lietuvių literatūros istorijos apžvalgoje „Lietuviškieji raštai ir raštininkai“ (1890) jis rašė:

1799 m. M. Olšauskas paleidė į svieta nenaudę visai knygą, kuri daugybei lietuvių protą aptemdino, o kurią mūsų dienoje ir patys kunigai deginti pradėjo – „Bromas atvertas į viečnastį“.⁹

Nuoroda į kunigus, deginančius Olševskio knygą, ko gero, yra nuoroda į Jucevičiaus išsakytą nuomonę. Be to, Šliūpo nuomone, iš kurios matyti nepaneigiamas „Bromos“ populiarumas, minėta knyga esanti nuodai „už labai patraukiamą asketinių turinių“¹⁰. Taigi visi iki šiol minėti autoriai kalbėjo tik apie Olševskio knygos turinį.

XX a. pradžioje ir Nepriklausomos Lietuvos laikais ir toliau reiškiamas neigiamas „Bromos“ vertinimas, kartu įvedant naują – jos kalbos – aspektą. Pagrindiniai naujosios vertinimo tradicijos atstovai – žymūs lietuvių literatūros tyrinėtojai Mykolas Biržiška (1882–1962) ir Vincas Maciūnas (1909–2003). Biržiška keliuose savo knygėse nurodė, kad XVIII a. lietuviški katalikiški leidiniai yra „išskirtinai tikybiniai menkiausio turinio raštai, pilni baisiausių makaronizmo (svetimybių), išpūsti jais“¹¹. Šio laikotarpio LDK literatūrą panašiai vertino ir Maciūnas. Pasak jo, tai kalbos „nupuolimo“ laikotarpis be „turinio

⁸ Liudvikas Jucevičius, *Mokyti žemaičiai*, parengė Meilė Lukšienė, Vytautas Raude-liūnas, (*Lituanistinė biblioteka*, 14), Vilnius: Vaga, 1975, p. 111.

⁹ Jonas Šliūpas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Kostas Doveika, (*Lituanistinė biblioteka*, 20), Vilnius: Vaga, 1977, p. 51.

¹⁰ Žr. Vaižgantas, „Lietuvių gyvybės pulsavimai literatūroje“, in: *Vaižganto raštai*, t. 11: *Mūsų literatūros istorijai. Ketvirtas būrys veikėjų: tremtiniai, romantikai*, Kaunas: Hum. Mokslų Fakulteto leidinys, 1929, p. 18.

¹¹ Mykolas Biržiška, *Mūsų raštų istorija: 1547 m.–1904 m.*, Kaunas: „Švyturio“ b-vė Kaune, [1920], p. 15; Idem, *Mūsų raštų istorija*, I dalis: *Ligi 1864 m.*, II leidimas, Kaunas: Valstybės spaustuvė, Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1925, p. 35; dar žr. Idem, „Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu“, in: Idem, *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, kn. 1, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1931, p. 189.

rimtumo¹². Tačiau svarbiausias Maciūno pabrėžtas dalykas buvo tai, kad šios knygos Lietuvos žmones išmokė skaityti: jos buvo skirtos ir pritaikytos platesniems visuomenės sluoksniams, parašytos jiems suprantama kalba ir stiliumi. Taip pat svarbu pažymėti, kad Maciūnas išvelgė šios literatūros sąsajas su XIX a. didaktine lietuvių literatūra ir Valančiaus kūryba¹³. Panašios nuomonės šis autorius laikėsi ir vėliau¹⁴.

Blogiausi laikai Olševskio „Bromai“ atėjo sovietmečiu. Pagrindinis šio laikotarpio lietuvių literatūros istorijos tekstas – Kostui Korsakui (1909–1986) vadovaujant rengta „Lietuvių literatūros istorija“ (1957). Čia pateiktos formuluotės ir apibūdinimai davė sovietinį antireliginį toną ilgą laiką gyvavusiai pozicijai. Esą „Bromos“ „pasakojimais [...] – neva iš gyvenimo tikrovės paimtais pavyzdžiais – buvo skiepijamas asketizmas, dvasinis vergiškumas, tikėjimas stebuklais, velniais, pragaru, dangumi ir pan.“ Pati knyga esą padariusi „didelę žalą ne tik savo tamsuolišku turiniu, bet ir kalba, užteršta žargonybėmis bei svetimžodžiais“, tokios knygos kaip „Broma“ „trukdė liaudžiai idėjiškai sąmonėti, padarė daug žalos lietuvių kultūrai, tautosakai, lietuvių kalbos vystymuisi. Jie ryškiai rodo katalikiškąjį obskurantizmą, katalikų dvasininkijos priešišumą lietuvių liaudies kultūrai ir švietimui“¹⁵. Panašaus lygio ir tono komentarai pateikti ir kitoje svarbioje sovietinėje senajai lietuvių literatūrai skirtoje knygoje „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija“ (1957)¹⁶.

Sovietmečiu ir iš karto po jo lietuvių kalbos ir literatūros tyrinėtojai kalbėjo ir rašė taip pat, nesistengdami nieko nauja pasakyti ar bent objektyviau pažiūrėti į jau tam tikru reiškiniu tapusią knygą. Kalbamu laikotarpiu „Broma“ tapo XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuviškos

¹² Vincas Maciūnas, *Senosios lietuvių literatūros istorija. Proza*, Paskaitų užrašai, 1938 02 05–05 28, in: VUB RS, Jurgio Lebedžio fondas, f. 133, b. 852, l. 38.

¹³ *Ibidem*, l. 36, 39, 46.

¹⁴ Vincas Maciūnas, „Mūsų literatūros raidos etapai“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, sudarė Jonas Šlekys, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 14), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 86.

¹⁵ *Lietuvių literatūros istorija*, t. 1: *Feodalizmo epocha*, redagavo Kostas Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 197. Šios teksto dalies – skyriaus „Raštijos smukimas Lietuvoje“ – autorius yra Leonas Gineitis, tačiau „Pratarmėje“ prirašyta, kad „prie šių skyrių rengimo prisidėjo akad. K. Korsakas“ (*ibidem*, p. 6). Žinantiesiems Korsako vadovavimo, „rengimo“ ir „redagavimo“ metodus, daug aiškinti nereikia.

¹⁶ *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*, redagavo Kostas Korsakas, Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 127, 131.

katalikiškos literatūros simboliu, jos atstove. Vien šiuo pavadinimu buvo apibendrinama visa to laikotarpio literatūra, jai priskiriami vertinimai ir įvairiausio lygio „užkeikimai“. Tai matyti Jono Palionio (g. 1924), Leono Gineičio (1920–2004), Jurgio Lebedžio (1913–1970), Zigmo Zinkevičiaus (g. 1925) ir daugelio kitų tekstuose¹⁷, lietuvių literatūros vadovėliuose ir enciklopedijose. Dabar kliūna viskas – ir autorius, ir turinys, ir kalba, ir stilius: „Broma“ esanti parašyta netaisyklinga, svetimžodžiais, bažnytiniiais polonizmais ir makaronizmais užteršta žargonine lietuvių kalba, knibždėte knibždančia barbarizmu ir lotyniškų bažnytinių posakių. Ji rodanti kalbos smukimą, feodaliųjų žargonybių išigalėjimą, literatūrinės kalbos degradaciją, leksikos, frazeologijos ir sintaksės teršimą, pateikianti „lietuviškai beveik nemokėjusių lenkų kunigų žargoną“. „Broma“ ir kitos minėto laikotarpio knygos „nieko gero nedavė, jos beveik nėra vertos knygos vardo“¹⁸.

Toks dar nuo Milkaus ir Jucevičiaus laikų ateinantis požiūris į Olševskio „Bromą“, su keliomis išimtimis¹⁹, vyravo beveik visą XX a.

2. VALANČIUS UŽDRAUDŽIA „BROMA“

Dauguma neigiamai „Bromą“ vertinusių autorių rėmėsi²⁰ tuometine Motiejaus Valančiaus (1801–1875) nuomone iš „Žemaičių vysku-

¹⁷ Žr., pvz., tokius šių autorių tekstus: Jonas Palionis, *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis, 1967; Idem, *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius: Mokslas, 1979; Idem, *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, II pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995; Leonas Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, 1964, p. 16–20; Idem, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, 1990, p. 18–20; Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, parengė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977; Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas, 1990.

¹⁸ Plačiau apie tai žr.: Mikas Vaicekuskas, „Prieškalbė Jonui Palioniui, arba Mykolo Olševskio apologija“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 1996, Nr. 4, p. 205–209; Idem, „Kelios pastabos apie senuosius raštus, arba vėl Olševskis“, *Knygų aidai*, 1999, Nr. 2, p. 15–18; Idem, „Vienos minties pėdsakais: Jurgio Lebedžio požiūris į XVII a. antros pusės–XVIII a. (katalikiška) lietuvių literatūrą“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, sudarė Sigintas Narbutas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 35–54.

¹⁹ Žr., pvz., [Motiejus Miškinis] K. A., „Broma atverta ing viečnastj“, *Šviesos keliai*, 1933, Nr. 1, p. 26–31.

²⁰ Mykolas Biržiška, „Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu“, p. 189; Leonas Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, 1964, p. 18; Idem, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, 1990, p. 20; Idem, *Lietuvių literatūros istoriografija*, p. 150.

pystės“ (1848), kurioje rašoma: „Kningas tos ira nieka lieczes, nes tur sawiep daug netikamu pasaku“²¹. Taip pat remtasi²² 1864 m. duomenimis, kad vyskupas nedavęs aprobatos „Bromai“, vadinas, knygą uždraudęs. Iš tikrųjų ši istorija buvo šiek tiek kitokia.

1864 m. sausio 28 d. Vilniaus cenzūros komiteto pirmininkas Pavelas Kukolnikas išsiuntė Valančiui raštą, kuriame prašoma peržiūrėti penkias knygas ir duoti joms dvasinę aprobatą, nes jas norėtų perspausdinti Vilniaus spaustuvininkas ir leidėjas Švelis Noimanas (Neimanas, Нейманъ). Tai buvo: „Kantičkos, arba Knygos giesmių“, „Rožančius švenčiausios Marijos panos“, „Broma atverta ing viečnasti“, „Senas aukso altorius“, „Kalvarija, arba Kelias kryžiaus sopulių Jėzaus Kristaus“²³. Lygiai po mėnesio, 1864 m. vasario 28 d., Valančius Vilniaus cenzūros komitetui atsakė, kad „Broma atverta ing viečnasti“

perspausdinama negali būti dėl joje esančių prasimanymų ir paikų pasakojimų, skatinančių tarp paprastų žmonių plisti prietaringumą.²⁴

Taigi Valančius argumentuoja prietaringumo plitimo pavojumi ir netinkamais dorovingo bei pamaldaus gyvenimo pavyzdžiais, pateiktais *prikloduose*. Abu kartus Valančiaus išsakytoje nuomonėje apie „Bromą“ minimi tik turinio dalykai, ne kalba ar stilius. Nedavęs aprobatos, Valančius ne apskritai uždraudė „Bromos“ spausdinimą, o tik nedavė leidimo Noimalui perspausdinti seno knygos varianto. Vyskupo netenkino kai kurie „paiki pasakojimai“. (Žinant knygos populiarumą, kodėl gi nebūtų verta ją kiek pataisyti?..)

²¹ Motiejus Wołonczewskis, *Žemajtiu wiskupiste*, d. 2, Wilniuj: Spaustuwieje Juozapa Zawadzki, 1848, p. 69.

²² Vaclovas Biržiška, *Lietuviškų knygų istorijos bruožai*, d. 1: *Senosios lietuviškos knygos*, Kaunas: „Spaudos Fondo“ leidinys, 1930 Vytauto Didžiojo metai, p. 126; Vincas Maciūnas, „Mūsų literatūra tautos tarnyboje“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, p. 55; Idem, „Keturi Mažosios Lietuvos didieji“, in: *Ibidem*, p. 176; Idem, „Senoji lietuvių literatūra“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 15: *Lietuva*, red. Vincas Maciūnas, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1968, p. 602; Mykolas Biržiška, *Senasis Vilniaus universitetas: Vardų ir veikalų atranka*, Antrasis leidimas, London: Nida, 1955, p. 21; Vaclovas Biržiška, „Senujų lietuviškų knygų istorija“, in: Idem, *Knygotyros darbai*, sudarė Genovaitė Raguotienė, Bronius Raguotis, Vilnius: Pradai, 1998, p. 260; Jurgis Lebedys, *op. cit.*, p. 142.

²³ Vilniaus cenzūros komiteto raštas Motiejui Valančiui Nr. 43, 1864 01 28, in: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 98, l. 221–221v.

²⁴ Motiejaus Valančiaus raštas Vilniaus cenzūros komitetui Nr. 453, 1864 02 28, in: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 98, l. 223.

3. PASKUTINĖ VALANČIAUS KNYGA

Antroje gyvenimo pusėje vyskupas Valančius, be savo tiesioginiu pareigų, gana intensyviai užsiiminėjo didaktinių-pamokomųjų knygelių, skirtų eiliniams tikintiesiems, leidyba. 1853 m. išleidęs „Žyvata Jėzaus Kristaus Viešpaties mūsų“, vėliau jis kas keletą metų parašydavo po kokią nors šios srities knygą: „Žyvatai šventųjų“ (parašyta ir išleista 1858), „Vaikų knygelė“ (parašyta 1864, išleista 1868), „Paaugusių žmonių knygelė“ (parašyta 1865, išleista 1868), „Gyvenimai šventųjų Dievo“ (parašyta 1866, išleista 1868), „Gyvenimas Švenčiausios Marijos Panos“ (parašyta 1870, išspausdinta 1874), „Pasakojimas Antano tretininko“ (parašyta 1872, išspausdinta 1891). Iki gyvenimo pabaigos Valančius rūpinosi Lietuvos žmonėms parašyti ir išleisti tinkamų skaitinių, doro ir pamaldaus gyvenimo pavyzdžių, dvasinių pamokymų.

Didelę gyvenimo dalį sirgęs, vyskupas ypač sunegalavo paskutiniaisiais savo gyvenimo metais. Keletą metų jis gyveno artėjančios mirties nuotaikomis; tai matyti iš privačių laiškų, pvz., 1873 m. rugsėjo 18 d. sūnėnui Vladislovui Beresnevičiui vyskupas rašė: „Mano sveikata kaskart blogėja, todėl netekau vilties, kad liksiu gyvas“²⁵. Kiek vėliau Valančiaus susitaikoma su tokia padėtimi ir, lyg Olševskio „Bromoje“, laukiama *ščieslyvo smerčio*. Tokias nuotaikas matome 1875 m. vasario 3 d. išleistame aplinkraštyje kunigams dėl savo vyskupavimo sukaktuvių. Jame vyskupas rašė: „Pagal priimtą paprotį pasiryžau švesti 25 metų sukaktuves vyskupavimo *išreikšti padėkai Dievui už suteiktas malones ir pasiprašyti jo pagalbos*, kad našta, ant mano pečių uždėta, iki amžiaus galo galėčiau nešti didesnei Dievo garbei ir naudai šventos mūsų motinos Bažnyčios, *kad mirties valandai atėjus galėčiau pasakyti su šv. Povilu: kovoju gerą kovą, bėgimą užbaigiau, tikėjimą išlaikiau* [kursyvas mano – M.V.]“²⁶. Gyvenimo situacija tokia, kurią nuolat mini Olševskis... Ir tuo metu Valančius parašo paskutinę savo knygą – kūrybiškai perrašo Mykolo Olševskio „Bromą atvertą ing viečnastį“, bet išleisti nebesuspėja.

²⁵ Cit. iš: Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999, p. 757.

²⁶ Cit. iš: Antanas Alekna, *Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius*, Klaipėda: Lituania, Šv. Kazimiero Draugija, 1922, p. 271–272.

4. VALANČIAUS RANKRAŠTIS

Kūrinį Valančiui išleisti sutrukdė tik mirtis. „Bromos atidarytos ing viečnastį“ rankraštis buvo kruopščiai parengtas spaudai, kito žmogaus – Valančiaus sekretoriaus? – ranka padarytas ir jo nuorašas. Rankraštis su nuorašu jau yra smulkiai aprašyti²⁷, todėl čia tik trumpai pakartosiu jų istoriją ir apibūdinsiu ypatybes.

Valančiaus rankraštis buvo surastas 2003 m. vasario 18 d., jo nuorašas – 2003 m. kovo 6 d. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyne.

Po Valančiaus mirties kai kuriuos likusius jo daiktus ir rankraščius perėmė jo giminaičiai. 1907 m. įkūrus Lietuvių mokslo draugiją, visokiais būdais buvo stengiamasi kaupti jos biblioteką ir archyvą, buvo prašoma aukoti knygų bei rankraščių. Panašiai atsitiko ir su Valančiaus rankraščiais. Juos LMD padovanojo Valančiaus giminaičiai Beresnevičiūtė ir gydytojas Jonas Gruzdis. Dovana buvo įteikta per Juozą Tumą, kuris 1908 m. spalio 5 d. kartu su savo LMD bibliotekai ir archyvui dovanotomis knygomis bei rankraščiais perdavė ir Valančiaus rankraštinių palikimą²⁸.

Nuo 1940 m. rugpjūčio 29 d. rankraštis, kaip ir visas LMD archyvas, buvo perduotas Lituanistikos institutui, kuris, 1941 m. sausio 16 d. įsteigus Lietuvos TSR Mokslų akademiją, nustojo veikęs, o jo turtas perduotas Mokslų akademijos žinion. Biblioteka ir archyvas atiteko Lietuvių literatūros instituto bibliotekai. Nuo 1952 m. į vieną Lietuvių kalbos ir literatūros institutą buvo sujungti Lietuvių kalbos ir Lietuvių literatūros institutai, o nuo 1990 m. įsteigtas Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, kurio bibliotekoje rankraštis ir buvo rastas. Vieni metu rankraštis dar priklausė Lietuvių literatūros instituto, nuo 1952 m. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto patalpose 1947–1963 m. veikusiam Literatūriniam muziejui Vilniuje.

Pilnas rankraščio pavadinimas:

BROMA / Atidaritą ing wiecznalti / par atminima paskutiniu / dajktu, paraže / Kunigas Mikołas Olszewłkis / Wilniu / Kafztu ir druku / A. Dworca / 1861.

²⁷ Mikas Vaicekauskas, „Valančius ir Olševskis, arba niekur nedingęs rankraštis“, *Knygų aidai*, 2003, Nr. 1–2, p. 5–10; Idem, „Valančius ir Olševskis II, arba tikslinimai ir kiti rankraščiai: „Bromos atvertos ing viečnastį“ 250-osioms išleidimo metinėms“, *Knygų aidai*, 2003, Nr. 4, p. 10–18.

²⁸ Sąrašas knygų ir rankraščių Juozo Tumo dovanotų Lietuvių mokslo draugijai, 1908 10 05, in: LLTI BR, f. 1, b. 1466, l. 15.

Valančiaus rankraštis yra sąsiuvinio formato (21,5 x 17,5). Popierius gelsvas, jo lapai (35 x 21,5) sulankstyti į lankus po du didelius perlenktus lapus. Beveik visi perlenkti popieriaus lapai turi išpaustus ženklus (1,6 x 2) su užrašu КУЧКУРИШКИ № 6²⁹, vandenženklių nėra. Rašyta juodu, dabar blunkančiu ir įgaunančiu juosvai rudą atspalvį, rašalu. Rankraštis neįrištas, taip pat neturi viršelių. Juos atstoja bibliotekos rankraštyno aplankas. Iš viso yra 294 lapai, 588 puslapiai. Signatūra – F1–4357.

Valančiaus „Bromos“ nuorašas („BROMA / Atidaritą ing Wiecznasti / par atminima paskutiniu / dajktu. Parasze / Kunigas Mikołás Olszewskis. / Wilniuj / Kasztu ir druku / A. Dworca / 1861.“) yra sąsiuvinio formato (22 x 17,7). Popierius gelsvas, kietokas, lapai (35,4 x 22) sulankstyti į lankus po du didelius perlenktus lapus. Popieriaus lapai neturi nei vandenženklių, nei reljefinių ženklų. Rašyta juodu, dabar blunkančiu rašalu. Nuorašas neįrištas, neturi ir viršelių. Juos atstoja bibliotekos aplankas. Iš viso yra 150 lapai, 300 puslapių. P. 2 įklijuotas Tumo ekslibrisas; tokio nebuvo Valančiaus rankraštyje. Signatūra – F1–4411.

Valančiaus rankraščio antraštiniame puslapyje įrašyta 1861 m. data. Greičiausiai tai buvo numatomo kontrafakcinio leidimo data. Rankraštis buvo parašytas apie 1874–1875 m., nes vienoje rankraščio vietoje yra įrašyta 1874 m. sausio 16 d. data³⁰ – tuo metu jis buvo rašomas, o baigimo datos nėra.

5. VALANČIUS RAŠO „BROMA“

Sėdęs prie Olševskio knygos, Valančius perredagavo ir sutvarkė „Bromos“ kalbą, t. y. ją sudabartino tuometiniu požiūriu, atsižvelgdamas į tuometinę vartoseną, nes praėjus daugiau negu 120 metų Olševskio kalba jau buvo „pasenusi“. Pats Valančius dėl šių dalykų jokių pastabų nebuvo išsakęs, puikiai suprasdamas tuometinės kalbos, kartu ir šnekamosios, vartojimo naudą – taip galima pritraukti daug daugiau skaitytojų. Pavyzdžiui, apie Simoną Daukantą jis rašė: „[jis]

²⁹ Kučkuriškės – buvęs dvaras į rytus nuo Vilniaus, netoli Naujosios Vilnios, ant Vilnelės kranto. 1824 m. Vaitiekus Puslavskis (Wojciech Pusłowski, 1762–1833) Kučkuriškėse įsteigė popieriaus fabriką.

³⁰ [Motiejus Valančius], *BROMA Atidaritą ing wiecznalti par atminima paskutiniu dajktu, parašze Kunigas Mikołás Olszewskis*, [Kaunas], [1874–1875?], p. 76.

visą savo amžių paskyrė žemaičių kalbai kelti ir kuopti ją nuo makaronizmo. Tam tikslui pradėjo rašyti rinktine kalba, senovine, šiandien Žemaičiuose nebevartojama, dėl to skaitytojams labai neskania³¹.

Su Valančiaus požiūriu į anksčiau leistų knygų kalbą susijusią informaciją pateikia ir Tumas. Jis rašė, kad esą ėjusios kalbos, jog Valančius du kartus buvo išvertęs šv. Tomo Kempiečio knygą „Kristaus sekimas“. Vienas vertimas buvęs „su purizmais“, tai žmonės tokio vertimo negalėję paskaityti ir nepirkę. Tada Valančius antrą kartą išvertęs, „palikdamas žemaitiškoje savo kalboje svetimus žodžius; toji knyga jau visiems patikusi“³². Tačiau dviejų šios knygos vertimų nėra žinoma, yra tik 1852 m. Valančiaus leidimas³³. Būta ankstesnio – 1828 m. – „Kristaus sekimo“ leidimo, išversto Antano Savickio³⁴. Pasak Tumo, „V. Valančius, matyt, paniekino šį netikusį vertimą, jei patsai ryžosi iš nauja padirbti tą ilgą darbą“³⁵. O pats Valančius apie šį vertimą taip pasakė: „Kunegs Antons Sawickis iszgulde žemajtiskaj Tamosziaus isz Kempis kningelę apej *Kristaus sekimą*, tuo tik negieraj, jog warkszus daugiel wietosi nesuprata žodiu Tamosziaus“³⁶. Taigi galima būtų manyti, kad Valančiui rūpėjo išleisti gerų dvasinių skaitinių knygų, o jei seni jų vertimai ir leidimai netenkino, tai darbo imdavosi pats. Tai, matyt, pasakytina ir apie Olševskio knygą.

Keitė Valančius ir „Bromos“ stilių. Daugiausia tai matyti iš *priklodų* ar, Valančiaus žodžiais, *privedimų*. „Bromos“ pamokomas istorijas vyskupas perdirbo savitu valančišku stiliumi, gerai žinomu iš kitų jo raštų – „Žyvatų šventųjų“ ar „Paaugusių žmonių knygelės“.

³¹ Motiejus Valančius, *Žemaičių Vyskupas, Pastabos pačiam sau*, Iš lenkiškosios vyskupo Motiejaus rašliavos sulasė ir savo pastabų pridėliojo doc. J. Tumas, Klaipėda: Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisija, Spaudė Akcinė „Ryto“ bendrovė Klaipėdoje, 1929, p. 130.

³² *Ibidem*, p. 129.

³³ TAMOSZIAUS / ISZ KEMPIS. / APEJ / SEKIMA JEZAUS KRISTAUS / KNINGAS KIETURES. / ISZGULDITAS PAR JOMILESTŲ KUNIGŲ WISKUPŲ / ŽEMAJCZIU / MOTIEJA-KAZIMIERŲ / WOŁONCZEWSKI. / ISZDUOTOS / PAR KUNIGŲ JOKIMŲ MONCEWICZE / PAKUSTASI KATEDROS ŽEMAJCZIU. / WILNIUJE / DRUKARNIOJ A. DWORCZIAUS. / 1852 Metuose.

³⁴ S. TAMOSZIAUS / Ų KEMPIS / ZOKANA KANAUNIKU REGULARNUJU / PAGAL RIEDA S. AUGUSTINA. / APEY SEKIMA / CHRYSZTUSA PONA / KNUGAS KIETURES, / Metuose 1441 paraszytas. / O dabar ysz łotiniszkos ant žemaytyszkos / kalbas diel nuopeŲna dusziu nobažnu / YSZGULDITAS / PAR KUNIGA / ANTONA SAWICKI / TYRKSZLUSE. / WYLNIEJE, / Knig-spaustuwyniczioy B. Neumana. / Metuose 1828.

³⁵ Motiejus Valančius, *Žemaičių Vyskupas, op. cit.*, p. 129.

³⁶ Motiejus Wołonczewskis, *op. cit.*, p. 78.

Patį knygos tekstą Valančius kai kur trumpino, kai kur papildė pastabomis, pamokymais ar dvasinio gyvenimo nurodymais. Nemažai pakeitimų matyti ir *privedimuose*: kai kurie iš jų labiau sukonkretinti, praplėsti.

Trumpas ir nekonkrečias, t.y. neturinčias konkrečios veiksmo vietos, laiko ir įvardytų personažų, „Bromos“ istorijas Valančius perrašė taip, kad tuometiniams skaitytojams jie atrodytų dokumentuoti, tikrai įvykę įvykiai, kai kurie įvykę netolimoje praeityje. Šio tikslo pirmiausia siekta į pasakojamą istoriją įvedant datą, vietas ir veikėjų vardus. Dažnai koks nors nekonkretus siužetas būdavo sulietuvinamas: pavyzdžiui, vieno Olševskio pasakojimo pradžią – „Buwa wienas Zokaninkas jaunas“ – Valančius taip perrašė: „Metusi 1820. Tituwienusi istojes i Bernadinu zokana jaunas Dominikas Szukiewiczze“ (pilnas šias pamokomas istorijas žr. Priede Nr. 9). „Patikinti“ skaitytoją apie įvykio tikrumą, esą jis buvęs laikraščiuose aprašytas, bandyta ir kitais būdais:

Sodziej Edingshausen netolij nu / miefta Bilefeld³⁷, wienas zmogus / iszsimane nepriderantej plefz- / /kieti apej wierą ir juokuoti isz / Szwencziause sakramenta. Buwa / taj karczemoj, czudelnikas apgir- / tis lauže duoną užkandaj padie- / ta, pištaloje orielką i stiklali / ir wisems dalije iszjuokdamas³⁸ / apejgas³⁹ miżziu szwentu. Kad / iszejlies ir pats paragawa duo- / nas su orielku, tujaus pradieje / alpuluoti iszwirta ir beregięnt / numire. Palajdoje jo kuna die- / noj triju Karalu. Ira taj atsi- / tikimas tikrus iwikies 1850. me- / tus apskielbtas par gazetas.⁴⁰

Kai kuriose istorijose Valančius perrašė Olševskio tekstą, tačiau esama ir visai naujų, pvz., kaip cituotoji apie Edinghauzeną. Naujieji Valančiaus teksteliai yra papildomai įterpti į Olševskio tekstą greta šio *priklodų* arba pateikti vietoj buvusių „Bromoje“. Kai kurios naujosios Valančiaus pamokomos istorijos, susijusios su lietuviška tematika, pateikiamos straipsnio prieduose.

6. PABAIGOS VIETOJE

Išlikę rankraščiai įrodo, kad Valančius Olševskio „Bromos“ neniekino, o ankstesnis neigiamas įvertinimas buvo sąlygotas, matyt, tam

³⁷ Dab. Bylefeldas (vok. *Bielefeld*), miestas Šiaurės Reino – Vestfalijos žemėje.

³⁸ Raidė *k* taisyta iš raidės *j*.

³⁹ Pirmoji raidė *a* taisyta.

⁴⁰ [Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 396–397

tikrų priežasčių, kurios gyvenimo pabaigoje vyskupui nebebuvo svarbios. Pats gyvenimas Valančių atvedė prie populiariausios XVIII–XIX a. lietuviškos knygos. Dėl pakeistos kalbos, perkurto stiliaus, turinio korekcijų, pamokomų istorijų papildymo suteikiant jiems pasakojimų pobūdį, naujų istorijų įtraukimo Olševskio knyga Valančiaus dėka įgavo visai naują pavidalą. Todėl perrašytąją Olševskio „Bromą atvertą ing viečnastį“ būtų tikslinga vadinti Valančiaus kūrinium – „Broma atidaryta ing viečnastį“. O Valančiaus „Bromos“ įtraukimas į literatūrą, kalbininkų, istorikų mokslinę apyvartą turėtų keisti seniai susiformavusias nuomones apie Olševskį. Valančiaus autoritetu niekas neabejoja, manau, neabejosime ir ši kartą.

PRIEDAI

LIETUVIŠKOS TEMATIKOS PAMOKOMOS ISTORIJOS

Nr. 1. Iš antrojo skyriaus¹ apie mirtį

[Motiejus Valančius], *BROMĄ Atidarytą ing wiecznasti par atminima paskutiniu dajktu, paraše Kunigas Mikołas Olszewkis*, [Kaunas], [1874–1875?], p. 10. Mykolo Olševskio „Bromos atvertos ing viečnastį“ 1851 m. leidime (žr. Mikołas Olszewskis, *Broma atwerta ing wiecznasti par atminima paskutiniun dajktu*, Wilniuj: Kasztu yr droku A. Dworca, 1851) tokios vietos nėra; įterpta po pasakojimo p. 7.

Pąmpienusi Kunigas Jucewicze Kar- / malita 1798² metusi sakie graudi pa- / mokslą apej nesitikietą smerti. Be- / szaukdamas priware kłausitojus pri aszaru. Bet pamokslą tar- / si bęngdamas nutiła ir susilejda / i kozelniczę. Pafzoki marczelgas / bażniczes, atrada bemirłztąnti. / Isztraukie isz kozelniczes jau nebg- / wa. Tejp newęn žodejs bet ir pa- / tiu darbu darode smerti galęnt / nesitikietaj atsitikti.

Nr. 2. Iš ketvirtojo skyriaus apie nelaimingą mirtį

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 28–29. Olševskio „Bromoje“ tokios vietos nėra; įterpta p. 16.

Wienas pagalaus nebjaunas wi- / rifzkas ilgaj pri sawę łajkies gu- / łowę, sunkiej susirga: ligoj par- / wedina kuniga, spawiedojes / ir tarsi

¹ Skyrių numeracija ir pavadinimai pateikiami pagal Motiejaus Valančiaus variantą.

² Rankraštyje pabraukta raudonu pieštuku.

padorej prijeme Szwen- / tus sakramentus. Po wałan- / dos kažiko³ i kamarele / kurioj ligonas gulieje iszoka / milemoi: pamates je ligonis / isztijse jau stingstantes rąnkas / ir tare „Ejksz Kotrele tegul tawi / paskutini kartą pabucziuoju! Ta / prieje o ligonis buczyawa je werk- / damas, pasijudina ir pradieje mir- / ti ir beregięnt pabęngie dienas / sawa. Par tąn paskutini darbą / parode, jogiej spawiedodamos // ne- / turieje gajlese nejgi kietina / parsiskirti su draugi grieku sawa. / Taj atsitika Zemajtiu Paprusie / 1838 metusi. Pawardies nenoriu / sakiti.

Nr. 3. Iš ketvirtojo skyriaus apie nelaimingą mirtį

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 37–38. Olševskio „Bromoje“ tokios vietos nėra; įterpta p. 23.

Metusi 1857 Wijszwienu miestelej jau- / nas girtas wajkiukas, susi- / lažina su / zidu tami daliki, jogiej iszgiers dabar / pusgorczę oriełkas; / neifzgieres primokies / tris rublus, iszgierus oriełka zida prapuł. // / Kokie tęn buwa oriełka žida, kas tąn / zina: ganato jog wajkiukas isz- / gie- / res, uzftalej zida ir numire. Kajp / kłojes jo dułzej antrami swieti, / kož- / nus numana.

Nr. 4. Iš ketvirtojo skyriaus apie nelaimingą mirtį

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 39. Olševskio „Bromoje“ tokios vietos nėra; įterpta p. 23.

Metusi 1855 / Papylej⁴ zmogus nupat rita iejes / i karczema, atsi- / giere oriełkas ir nu- / mire. Wilkupas iszsigirdes apej tąn / priepuoli / nelejda numiriele pałaj- / doti szwętoj wietoj.

Nr. 5. Iš penktojo skyriaus apie rengimąsi gerai mirčiai

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 49–50. Olševskio „Bromoje“ tokios vietos nėra; įterpta p. 30.

Mana milemas žmogus, łabaj sunkiej / sirgdamas spawiedojes. Kad / iszgi- / je kłausiau jo, nu kąn Jonaj ar / gieraj spawiedojejs sirgdamas? / At- / sokie: aj tieweli kas mana bu- / wa par spawiedne? Woz atminu / buwus kunigieli, bet kąn is maņ / sokie ir kąn afz atsakiau nietru- / pute neatminu, užtikra mirfztąn- / tem tijk maczij spawiedne „kijk nu- / / mirusem apsmilkimas.“ //

³ Šioje vietoje užbrauktas žodis *iszoka*.

⁴ Žodis pabrauktas raudonu pieštuku.

Todiel kataliki! turiek grina sume-/nę, smerte nenuganstauk, nors tas / stajgu atsitiktu, bus lajmingas / jej užszoks tawi esanti łoskoj Die-/wa, neturęnti grieka smertelna.

Nr. 6. Iš penktojo skyriaus apie rengimąsi gerai mirčiai

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 55–56. Olševskio „Bromoje“ tokios vietos nėra; įterpta p. 32.

Priwedimas. Žemajcziu kralzti Telsziu / pawietiej, Kąntaucziu parakwijoj, wie-/na poni jauna bet tekiejusi ipatin-/gaj gładies pri Motinas Diewa. Me-/tusi 1858 kudiki pagimdiusi didej / isirga, tecziaus kántrej ligą pa-/kiele be kokie ajtioima. Wiena karta / wiruj pri jos łowas siedąnt tare / duszele ejk isz cze. Szis kielies ir / iszeje. Po wałandos sugrižes kłause / taridamas, kodieli mani iszsiuntej? / Szi atsakie, ar neregiejėj, pama-/cziau Szweńcziausę Panełę draugis-/tiej S. Barboras ir S. Kotrinos nu-//zengąnt isz dąngaus pri manęs nie-/ka nerwertos; todiel meldziau / idąnt nekluditumi. Kłause wiras / o kąn tau sakie tejp brąngi wijszne? / Szi: pagoude mani ir lijpe nerupin-/ties apej gimusi kudikieli.“ Poni pa-/sakoje taj su linksmu wejdu, pati / pripildita su dangižku linksmibi. / Po to atsitikima kokię wałandą / patrukusi, pabęngie dienas sawa.

Nr. 7. Iš penktojo skyriaus apie rengimąsi gerai mirčiai

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 62–65. Olševskio „Bromoje“ p. 36–37 tokio siužeto pasakojimas yra, tačiau neišplėtotas ir nesulietuvinatas.

Olševskis: „*Alber: lib. 65.* Swieczije Albertinas: Buwa wienas Mieszczionys, kursay su sawa susiedu turieje rustiby, kitas susiedas pamokia, kada užmusztum anun, sukuriumi rustibi turieje kalbiedamas; yr asz tau padiesiu užmuszti; susikalbieje wakara eyty tenay, yr užmuszty: kada ansay žmogus, gatawoje stielba ant užmuszima artima sawa, atejes pri jo jaunikaytis azdabnas kłausies: Kan tu tay daray? kur gatawois eyty? ale isay nusigandis łabay, nenorieje sakity; bet Jaunikaytis tare: Asz esmu Aniołas Sargas tawa, žinau apej tawa pikta intencye: O! mizernas žmogau tu nenori downoty artimuy sawa kriwdas, rustibes, o P. Diewas nug tawęs teyp daug kriwdu kientia, łauk pasiprowiima tawa; nenore tawi užmuszti ant duszios yr ant kuna, dieł tawa sunkiun grieku butumi gadnas, idant tawi pekła praritum, perkunas užmusztum dieł biauribiu tawa; wienok ne karo tawi: gatawas ira tau downoty nusidieimus. Tay girdiedamas, pradieje werkti: gaylietis už griekus sawa; Ateje potam susiedas, pri łanga stojęs kłause, ar jau gatawas esi, atsaki: Diekuy tau už kompanie, ne eysiu, jau užmuszty žmogaus, atleydu, downoju isz szczyros szirdies kriwda: potam iszsyspawiedoje su didžiu gaylesiu isz wysun grieku: yr pasaki wys Kuniguy Spawiednikuy.“

Rafztinikas Albertinas⁵ (Libr. 65.) szioki / priwed atsitikimą. Buwa saka Baltra-/miejus Kiejdajniu⁶ miestionis, kursaj didej baros / ir kierłztawa su sawa susiedu / Pilipu. Barnej kartkartiems atnau-/namis tęnsies ir daugiem kam buwa / žinomis. Wiena karta girdi ir gałwas / wienas antram su pirłztajs iszszu-/kawa. Kaņ regiedamas Tamofzius / Bałtramiejaus prietelus tare „ar zi-/naj kaņ susiedaj, užmułzkiau taņ / nedora jauti Pilipą? Szis atsakie / nu gieraj nuterio-kiau, bet kajp? / Tare Tamofzius: Pilipas žad waziuo-/ti i Szietu jomarką, parwaziuo-//jent, pałukieswa miłzki antkielej ir / nugałabis-wa. Tejp susitarusiu pa-/skida⁷.

Sudietam ļajkui atejus ingis⁸ Bałtrus gir-/di jeme striełba, uzdare, pajeme dar ļaņ-/di⁹ peļli ir wistaj pastate kiertelej.

Jam besznipsztant, besidarbuojent / stajgu szmaksz iejes i grincę skajstus / jaunikajtis, tare: kaņ tataj dirbi / Bałtrau? kur tajsajs ejti? kaņ / giera žadi dariti? Bałtrus miek-/lindamas jau zmoniemis žinant / apej jo nedora kietieima, parsi-/ganda ir myknodamas tare: je je / mamat-mataj tam-sta ałz kiet-/kietinai ejti medzioti. Sakie jauni-/kajtis: žinau kad kietinaj ejti ir / nuzauti pauklzti kałbanti, namu-//musi¹⁰ giwenanti, argi jau tejp / apjekaj? Ałz esmi Aniołas sargas ta-/wa, žinau kaņ pikta nori dariti. / Oj meņkas zmogau! tu nenori do-/wino-ti artimuj tawa kriwidias, / rułtibes o Wielzpats Diewas dau-/gibes nu tawę datirdamas pa-/niekinimu tecziaus nekoro tawę / bet ļauk idant metawotumis. Szi-/taj ir dabar nenoriedamas idant / ant kuna ir dułzes prapułtumi / dalejda maņ pasirodi¹¹ idant tawi / parspieczio. Pamesk tad nedora / misle užmułzima, dowinok / Pilipuj, spawiedokies ir pradiek / doresnej ełgties. Iszgirdes tus / zodzius Bałtramie-jus, puole / po koju Anioła ir pradieje // kartej werkti. O tuo tarpu

⁵ Egidijus Albertinas (Aegidius Albertinus, apie 1560 m. Deventeryje, Olandija–1620 03 09 Monake), vokiečių katalikų rašytojas, moralistas. Daug rašė, vertė ir populiarino ispanų, italų ir prancūzų autorių hagiografinius ir moralistinius veikalus. Moralistinis traktatas „Liuciferio karalystė ir sielų medžioklė“ (*Lucifers Königreich und Seelengejaidt*, 1616) – viena geriausių vokiečių paprotinė satyra. Albertinas vertinamas už šelmių romanų įdiegimą vokiečių literatūroje ir vokiečių literatūrinės kalbos išstobulinimą. Kokia šio autoriaus knyga naudojosi Olševskis, kol kas nenustatyta.

⁶ Žodis *Kiejdajniu* įtreptas eilutės viršuje.

⁷ T.y. išsiskyrė.

⁸ T.y. slunkius, tinginys.

⁹ T.y. aštru.

¹⁰ Turėtų būti *namusi*.

¹¹ Turėtų būti *pasiroditi*.

Aniošas / iszgajsza. Szem besiwajpant Tamo- / szius pabrazdina i łan-
ga ir tare / nu kaņ susiedaj ar pasitajsej? / Ejkiu kur zadiejeu ejti.
Atsokie / Bałtramiejus, acziu tau už draugistę, / afz tajs kielejs ne-
bwajkszcziosiu. / Taj tares nueje pri Pilipa, isztiese / prietelifzką raņ-
ką, pasigadije, spa- / wiedojes paskiaus ir niekumet / nebkierfztawa.

Nr. 8. Iš šeštojo skyriaus apie tai, kaip reikia padėti ligoniui gerai nu-
mirti

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 74–79. Olševskio „Bromoje“ tokios vietos nėra; iterpta
p. 44.

Priwadioimas. Nenugaņstauk broli / spawiedoties, spawiedne nie
wiena / nenumarina; prisingaj daugiel / iszgide. Pats paskutinis pa-
tepi- / mas, ne węņ diel atlejdima grieku, / bet dabar diel palingwini-
ma ligo- / nij ira istatitas. Welnias pasku- / tiniosi dienosi žmogaus, kajp
iz / imanidamas nor dušzele sugrejbt: / bet žmoguj par prijemima
Szwęntu / Sakramęntu nusitejsinusem akiwajz- / doj Wiefzpaties Die-
wa, nieka nebgal / bepadariti. /

Telsziu pawietiej bajoru sodoj Narwi- / dajs wadinamoj, giwena Mo-
tiejus / Norwidias. Kurs jaunistiej budamas / sudu wirfziniku ir pa-
klejda¹² wiera. / Namon sugrižes¹³ cziedije orielkiele, / karczemas ne-
ligiej tãnkiesnej łankie / nekajp bažnicę ir par kieturiolika / pastaruju
ãmiaus sawa metu, ne- / eje spawiednes. Pradzioj 1874. me- / tu Nor-
widias sunkiej susirga; te- / cziaus apej spawiednę negirdieti ne- / no-
rieje. Ejgirdziu Kunigas Apoli- / naras Penadzki¹⁴ du kartu serganti /
apłankie, primine apej spawiednę / / bet ligonis to neklause. Kalistas
/ Kalinauskis szwogieris sergantioje / atweju atwejejs prikalbiniejes
/ idant spawiedotumes, nuwaziawa / i Egirdzius ir melde kuniga idant
/ waziuotu su Szwęņ. Sakramęntu. / Renadzki¹⁴ paklauses ir waziawa.
/ Lidieje anã Kalinauskis: netolij / nu kijma atwaziawi, / pamate
ligoni Norwida apsidariusi, bejnaņ- / ti i karczima Ruwelifzkie. Kali- /
nauskis tare kuniguj ar mataj giera- / dieje kaņ dara musu ligonis? No-
rie- / damas wedu¹⁵ tarsi užgiedinti, skub / i karczema. Kunigas nieka

¹² T.y. pametė, atsimetė.

¹³ Šioje vietoje užbraukta raidė g.

¹⁴ Nuoraše *Renadzki* ([Valančius, Motiejus], BROMA / Atidaritã ing Wicznasti /
par atminima paskutiniu / dajktu. Parasze / Kunigas Mikolas Olszewskis. / Wilniuj /
Kasztu ir droku / A. Dworca / 1861, [nuorašas], in: LLTI BR, F1–4411, p. 34).

¹⁵ T.y. juos abu.

neatsakies / iwaziawa i kijmą, atrada ligoni be-/ gulęnti, padorej iszspawiedoje ir da-/we Szwęntus Sakramęntus. Taj at-/sitika Sause 16. dienoj 1874. metu-// Paskiaus pradieje klausinieti, kas / eje i karczema, kuniguj atwažiuojet? / Namifzkiej atsakie, swetima nebuwus, / ir niekam nejus. Kalinauskis pafzo-/kies i karczema tejrawas kas buwa / tuo lajku karczemoj? Zidaj atsakie / niekokie zmogaus nebuwus. Todiel / wisi patikieje jogiej welnias i Nor-/wida pasiwertes norieje atitraukti / kuniga nu lignonis; bet warkszus / nieka nepefze./

Kieletą dienu Norwidą dar pasirgies / numire i daljej palika pałajdotu. / Garsmas apej welni platej paskida./

Noris lignonij¹⁶ padieti daljej numir-/ti: tegul nesied pri koju ant łowu, / bet ant krieflu pri gatwos. Nes sie-/diedamas pri koju padidintu karfz-/ti. Griniczioj kurioj guł lignonis, / tur nedalejsti idant daug zmoniu // susirinktu; nes susirinkus daros trosz-/ku. Tur wejzieti idant troba nebutu / łabaj iszildita; nes ir be to lignonij /¹⁷ karfzt ira, nebgal be atsidwies-/ti. Tur mokieti gieraj, ajszkiej skaj-/titi. Tur saugoties juokawima, źo-/dziu swietifzku; tur kalbieti apej / Wiefzpati Diawa, apej linksmibes / dangaus, apej pabangą nełajmiu / szio giwenima. Tur priwesti jo-/giej antrami amžiej łauk lignonies: / numirusis tiwaj, wajkaj ir gi-/mine, kuri priims ji su dziauks-/mu. Jogiej Wiefzpat ipatingaj / mil katalikus, ira diel ju miła-/szirdingas ir jog isz kataliku / tiktaj bediewej prapuł, o kiti ejn / i dangu ar i cziszcziu./

žodziu sakant, tur werkti su werkan-/tejs namiszkiejs. Lignonij girđant gal / skajtiti Prawadnika¹⁸. Rejkietu kad ta / knigiele butu kožnami giwenemi.

Nr. 9. Iš šeštojo skyriaus apie tai, kaip reikia padėti lignoniu gerai numirti

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 88–90. Olševskio „Bromoje“ p. 50–51 toks pasakojimas yra, tačiau be sulietuvinimo.

Olševskis: „Buwa wienas Zokaninkas jaunas, tasay kientiedamas pakusas, norieje pametyš Zokana griszti ant swieta; kada tas pakusas pasaki senam Zokaninkui, ansay

¹⁶ Užbrauktas žodis *dajlej*.

¹⁷ Užbrauktas skiemuo *kar-*.

¹⁸ Tai Jono Lechavičiaus (XVIII a. vidurys–XIX a. pradžia) knygelė „Prawadnikas ing tiewiszki dangaus amzina“. Pirmas leidimas pasirodė 1776 m. Kiti leidimai: 1802, 1812, 1817, 1835, 1849 m. Pilnas paskutinio leidimo aprašas: PRAWADNINKAS / ING / AMŚYNA TIEWISZKI DŃGAUS / ARBA / GERAS SPASABAS / RATAWOIMA MYRSZTŃCZIU ZMONIUN, / GAUSES YR IPATINGAS RODAS / PADUODŃS. / *Par Kuniga Jona Lachawicze. / APRASZITAS. / WYLNUIJ / KASZTU YR SPAUSTUWE A. DWORCZIAUS. / 1849.*

atsaki: Sunau žinok, jog asz jau tame Klosztoriuų giwenu metu 60. yr wienos adinas nebuwau wahnas nug pakusu, o tu nori tayp greytay atrasti pakaju; tay girdiedamas anas Zokaninkas, pradieje linksmay kinetiety¹⁹ pakusas“.

Priwedimas. Metusi 1820. Tituwienusi / istojes i Bernadinu zokana jaunus / Dominikas Szukiewiczze, datire daug // pagundinimu, kurems be parglitas²⁰ / i galwā lendant,²¹ nuluda, kie- / tina pamesti zokana ir buti szejp- / jau žmogumi. Wiena karta pametes²² / ji didej nuskurdusi naujuku pardie- / tinis²³ diewobajmingas Wasilkiewiczze / klause: kas tau ira? Bene sergi? Ko / nuludaj kajp neturis ko walgiti? Szis / atsakie: tejsibe tiewali jog nuludau, / ir žadu zokana pamesti. Tare pardie- / tinis: kodiell mełdamasis, jug tawi / milem? Atsakie Dominikas tejsibe / tieweli, bet apnika mani kajp wap- / sas²⁴ pagundinimaj, kurejs negalu at- / siginti. Tare Wasilkiewiczze: o pana / Szwentoī afz jau zokani esmi pen- / kies defzimtis metu, pagundinimaj / tecziaus manes neaplejšda, o tu woz / su wienu koi i zokana ižengiej ir // jau nori buti luosas nu pagundini- / mu? Iszklauses to parspeīma Do- / minikas, palika zokani ir kięntieje / pagundinimus kajp kiti.

Nr. 10. Iš penkioliktojo skyriaus apie šv. Sakramentus, apie sąžinės sąskaitą

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 305–308. Olševskio „Bromoje“ p. 198–200 yra kitas pasakojimas.

Priwedimas. /

Pats Wiefzpatš Jezus saka „Kad dwa- / / se neczilta iszejs isz zmogaus, wajksz- / czioja par wietas sausas jefzkoda- / ma atilsio, o neradusi sako: su- / grifziu ing namus sawo isz kur / iszejau. O atejusi randa anus isz- / szluotus... Tada ejna ir paima / su sawim septinias kitas dwa- / ses piktesnes už sawi o ineju- / sios giwena tinaj. Ir stojas / paskucziausi dajktaj zmogaus / ano piktesni už pirmuosius.“ (Luk / XI. 24–28)²⁵ /

¹⁹ Turi būti *kinietiety*.

²⁰ T.y. be perstojo.

²¹ Šioje vietoje išbrauktas žodis *kietina*.

²² Turi būti *pamates*.

²³ T.y. prižiūrėtojas.

²⁴ T.y. vapsvos.

²⁵ Luko evangelija cituojama iš Juozapo Arnulfo Giedraičio vertimo (NAUJAS / IS-TATIMAS / JEZAUS CHRISTAUS / WIESZPATIES MUSU / LIETUWISZKU LEŽUWIU / ISZ-GULDITAS / PAR JOZAPA ARNULPA KUNIGAYKSZTI / GIEDRAYTI / WISKUPA

Tejp atsitink su žmogumi atkrim- / tancziu²⁶ i pirmusius griekus. / Telsziu pawietiej Mosiedi parakwi- / joj, Sziauczikiu sodoj arba uliczioj / metusi 1816; giwena stiprus uki- / nikas Giedrymas. Sąmdyta // jo mergiele wardu Julka jauna / ir gan graži, paslida ir palika to- / kie. Susipratusi bajsej isipile, ką / bobale numanidama, patare anaj / žoles diel iszgajszima rejkalingas. / Szi tas iszgierusi: iszgajsza, ku- / diki nužude, pasliepe, bet ir pa- / ti sunkiej isirga. /

Giedrymas parwežina anaj isz / Mosiede kunigą Girkantą: Julka / su alzaromis spawiedojes, pri- / jeme sakramentus o po kielu / dienu ir mire. Nedielej po / łajdotuwiu praslinkus Kun. Gir- / kantas par sapna pamate kaži- / kokię asabą bedegantę ir kłause, / kas esi? Szi atsakie: esmi Julka, / kurę pri Giedryma mani spawie / / dojej. Tare kunigas kas tau atsiti- / ka, jug pri spawiednes werkiej ir / gajlejejs už griekus? Szi: diel wer- / kima werkiau netejp už griekus, / kajp dielto jogiej jauniftiej turiejau / aplejsti pasaulę; bet sztaj didziause / nełajme, užsigiediejau pasisakiti / par spawiednę nugafabijusi wajką; / todiel palikau prakiejktu. /

Alz amzinaj prapuolau, bet prapułs / ir tas, kurs žadiedamas mani pa- / imti už moteri, pražude kuną ir / dužę mana. Kad paskiaus mel- / dziau idant paduotu užsakus, is / ticzijos isz manęs. Prapułs ir / ta bobale kuri man patare ne- / łajmingas žoles. Taj pasakiusi / pagajlej dejodama iszgajsza.

ZIEMAYCIU, ŽENKLINIKAI S. STANISŁOWO, / ISZSPAUSTAS PAS KUNIGUS MISSIONORIUS / WILNIUJE / 1816, p. 108): „24 Kad dwasia neczista iszeys isz žmogaus, waykszcioja par wietas sausas, jeszkodama atilsia, o neradusi, sako; Sugrisziu ing namus sawo, isz kur iszejau. 25. O atejusi randa anus iszszluotus ir iszszweystus. 26. Tada eyna ir paima su sawim septinias kitas dwasias piktesnias už sawę, o inėjusios giwena tenaj. Ir stojas paskucziausi dayktay žmogaus ano piktesni už pirmosius“ (Lk 11, 24–26).

Tokia pati teksto redakcija spausdinta Valančiaus aprobuotose Jono Jaknavičiaus evangelijose (EWANGELJE / POLSKIE I ŻMUDZKIE / NA / NIEDZIELE / I / WSZYSTKIE ŚWIĘTA / Całego roku. / WILNO. / NAKŁADEM I DRUKIEM JÓZEFA ZAWADZKIEGO, / 1858, p. 63): „Kad dwase neczista iszejs isz žmogaus, wajkszcioja par wietas sausas, jeszkodama atilsio, o neradusi, sako: sugrisziu ing namus sawo, isz kur iszejau. O atėjusi randa anus iszszluotus ir iszszweystus. Tada ejna ir paima su sawim septinias kitas dwases piktesnies už sawę, o inėjusios giwena tenaj. Ir stojas paskucziausi dayktay žmogaus ano piktesni už pirmosius“. Visu trijų pateiktų ištraukų skiriasi tik kai kurie rašybos dalykai ir kai kurios žodžių formos. Valančiaus rankraščio variantas artimesnis Valančiaus aprobuotoms Jaknavičiaus evangelijoms (buvo dar 1856 m. leidimas). Kituose Jaknavičiaus evangelijų leidimuose (ne Valančiaus aprobuotose) teksto redakcija šiek tiek skiriasi. Matyt, duodamas aprobatas, Valančius šių knygu tekstus kiek peržiūrėjo ir pataisė pagal Giedraičio vertimą.

²⁶ Turėtų būti *atkrintancziu*.

Nr. 11. Iš šešioliktojo skyriaus apie nuodėmes

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 340–342. Olševskio „Bromoje“ tokios vietos nėra; įterpta p. 219.

K. Kąn sakiti apej užturieima už-/mokiesne amatnikams?/

A. Warniusi buwa kriauczius zidas // Izraelus wardu. Tas plikis wiena / karta isz sawa gielumbies pasiu-/wa drapanas wienam ponajczuij / P... kurs palikies ziduj kaštu / 62. rublu neužmokieje. Neuž-/ilga sudegie žida namelej, pats / pasena 78. amziaus turiedamas / nebipriegieje siuti ir kientieje / tikrą bada. Nemites tris kartus / piesti eje prafziti skošos. Ponaj-/tis nors buwa turtingas, ne-/atidawe. _idas alkanas sugriza /²⁷ ir iszales numire. Ar gi toks / susukimas nelzauk Wielzpatiep / idant nedora pakorotu? Ir jau / matom ženklus tos korones. /

Ukinikaj gaspadorej grieszij nutrauk-/damis be kaltibes užmokiesni // darbinikams ir sąmdinikams. / Bukiet tejsingajs, jej noret idant / ju afzaras nepatrauktu jusu / ant bajse suda Diewa. /

Bet ir sąmdinikaj padari kriwidą / gaspadorems nerugokiet jej tij ał-/gos wisos jums neužmokies. /

Kražiu parakwijoj Klietyszkiusi / gaspadorius pasamde jauną ber-/niuką, kurs ne węn giere ir pataj-/kawa, bet dar su wagimis susi-/tares iszdawe isz kutes du gas-/padoriaus arklų, pri kuriuodams / gulieje, ir padare jam kriwidą / i szimta rublu. Kad paskiaus / gaspadorius nemokieje jam ałgos, / szis szaukie ir sokie gaspadoriu / netejsingu esant.

Nr. 12. Iš šešioliktojo skyriaus apie nuodėmes

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 346–347. Olševskio „Bromoje“ tokios vietos nėra; įterpta p. 221.

K. Kąn dara užwidgeimas?/

A. Dara taj jogiej užwidelnikas / piktaj link artimuj sawa. Ma-/tidamas jo kłoti nuluft, regieda-/mas nekłoti dziaugas. /

Metusi 1823 Lietuwoj tiewas mirda-/mas palika tiewiszkę trims sunams: / Pilipuj, Laonuj ir Stanisłowuj W.... / Pilipas kajpo wiresnis apjeme tur-/tą o jo broļu pamokietu iszeje i / swieta pelnities. Pilipas moteri / wedes dajlej giwena ir buwa / skajtomu už turtingą. Iszsigir-/dusiu apej taj broļu pradieje / bajsej užwidieti, susitare ir nu-/wažiawa pri Pilipa tarsi wijszie-/ti. Cze bebudamu nuszawa aną. /

²⁷ Užbraukta raidė *a*.

Wiresnibe sujeme razbajniku // isziunte i Cyberiją isz kurios neb- /
grīza o turtas palika wajkams Pi- / lipa. Tejp užwīdieimas pražude tris
/ brolus.

Nr. 13. Iš šešioliktojo skyriaus apie nuodėmes

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 349–350. Olševskio „Bromoje“ tokios vietos nėra; įterpta p. 222–223.

K. Kiek ira grieku swetimu? /

A. Szij dewini. 1. Lijpimas. To grieka da- / silejd zmones turėntis ant²⁸
wires- / nibę ant kitu ir isakidamis tēms / ką pikta dariti. /

Metusi 1817. Kartinas parakwijes Ku- / ėpienu sodziej ukinikas Mar-
kajtis / isziunte sunu sawa Juzi su ber- / niukajs wogti mižką i Kretin-
gos / girę. Wienas berniukas nulejda / rąstą ant Juzes netolij kiertante
/ ir užmuže arba nublozkie. Kas / buwa kaštu to užmužima ir / wa-
gistes? Užtikra Markajtis kurs / lijpe wajkams sawa piktaj dariti. /

2. Rodos dawimas²⁹. / Wiena karta wajkiukaj panora nakti / pagał
zwejoti Łukłztas ezeri, bet nu- / gąstawa idant ju nesugautu Simonas
/ Beresnewicze,³⁰ Palukłzcze waldi- / / mieras. Jams besisznėkant at-
eje bajo- / ras Wajszwiłas ir tare: ko bijoties / ejkiet, nieks nedabo eze-
ra. Juk ir Beres- / newicze sugawis dowinos jums, nes / gieras ira zmo-
gus. Szij pakłausi / ir iszeje. _wejudamis nełajmieje, / dabar iszwirta
waltis ir nuskięnda / du berniuku. Kas tos nełajmes / ira kałtas. Szitaj
patarimas / susieda.

Nr. 14. Iš pamokslo apie Dievo įsakymus

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 407, 408, 411–412. Olševskio „Bromoje“ tokios vietos nėra; įterpta p. 257.

K. Koks ira kietwirtas prisakimas Wielz- / paties? /

A. Szis: Czynawok tiewa tawa ir mo- / tina tawa. /

[...]

Priwedimaj.

[...]

Wołynios Gubernioj 1829. metusi, bu- / wa _itomieriaus Marczełku,
jomi- / lesta Ploteris, jo sunus buwa / wice-gubernatoriu. Kad tas wie-

²⁸ Užbrauktas skiemuo *ki*.

²⁹ Užbraukti žodžiai *arba patarimas*.

³⁰ Užbraukta mažoji *p* raidė, dar taisyta į *P* didžąją.

/ na karta atwaziawa namon / pawijszieties, tiewas pradieje / pasakoti senoj gadiniej butus / dalikus. Kaņ girdiedamas sunus / atsilijpe: tiewali apsirinki, ne-/tejp buwa. Tiewuj paszoka / apmaudas todiel tare: waj-/ku esi, negali maņ kaļbos / kluditi – // ejk i kierteļē ir kļupok patol / pakol tau lejsiu kielties. Sunus tujaus / eje ir kļaupies. Tiewas neužilga / dowinoje kaltibē, lejda kielties / ir tare „acziu tau sunau jog / tiewa kļausaj, busi nu Wiefz-/paties ir nu manēs pašajmin-/tas, ilgaj pateksi ir wiskas / tau gieraj kļoses; nes Wiefzpats / ļajminga ir ilgā aņzi zadieje / wajkams czinawojentēms gim-/ditojus sawa.

Nr. 15. Iš pamokslo apie Dievo įsakymus

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 419–424³¹. Olševskio „Bromoje“ tokios vietos nėra; įterpta p. 258.

K. Ar griefzij muŕžantis giwolus berejkała? /

A. Griefzij ir ľabaj griefzij: nes Wiefzpats / jus sutwiere idant darbusi mums pa-/dietu, ne dielto idant mes ant ju tiro-/niemis butumem. Užwis tami da-/liki griefzij berniukaj ir židaj, kurij / prikrowi didesni wežimą ne kajp ar-/klis gal patraukti, muŕz be miľafzir-/diftes dar tãnkiej par gaľwã. Ir kuo-/gi ira giwolis kaľtas kad Wiefzpats / daugiesni siľos jam nedawe? /

Griefzij wiraj kurij turgusi gieri lig / iszwakaru, sied i wežima jau girti, / ir muŕz nekaľtus arklus sawa. Ir / kaņgi tur giera arklis už sawa darba? / Aľgos neturiedamas gaun tiktaj pľuok-/sziteli szijna. Todiel zmones apsi-/žwãlgikiet ir padumokiet, nejau / Wiefzpats jusu netejsibes nemata? // Muŕztumet jus tejpat ir zmones, / kad tiktaj walę turietumet; nes szir-/dis jusu ira bajsii. /

Priwedimaj.

Giweņtojej ciecoriľtes Maroko didej mil / arklus ir niekumet ju nemuŕz; todiel / kajp nebutu arklis patrakies, woz gas-/padoriuj atsilijpus, apsisto. Musu / zmoniu nedoribe, dara arklus ne-/suwãľdomajs. /

Nedoras wienas zmogus pakinkies / i mazus ratelus didi sawa szuni, / ware ir didej pľakie. Szioo parszi-/les stajgu patraka, ir sukrimta / ne węņ sawa wãźnicę, bet ir dau-/giel kitu. Wãźnicze tãņ pat diena / patraka o pęnkies dienas žudens / numire. /

³¹ Šioje vietoje yra vienintelė rankraščio numeracijos klaida. Nuo p. 421, kitoje lapo pusėje, iš karto peršokama į p. 424. Šalia puslapio skaičiaus 421 kažkieno ranka raudo nu pieštuku užrašyta „Klaida“ ir apibrauktas ar nubrauktas puslapio skaičius, nors klaidinga numeracija prasideda tik nuo kito puslapio. Toliau šioje publikacijoje puslapiu numeriai nurodomi pagal Valančiaus rankraštį.

Kartinas parakwiejes, Martinaj-// cziu sodos ukinikas Petrus, nusi-
/wede sawa sena szuni i paminiei³² / ir norieje nuskandinti. Szunis
wi-/sumet bajdos undeniu; todiel ir / Petra szuo nedawies imefti i /
upi. Ant skardziu begaudidamas / szuni, pats szmuflz ikrita i upi / ir
pradieje skiensti. Kan szuo re-/giedamas szoka i undeni ir nors / war-
gingaj isztraukie Petra. Isz-/traukies dziaugies, cipe ir lajze / jo ran-
kas. O Petrus pailsiejes su-/grobe szuni mete i undeni ir nu-/skandi-
na. Padumok skajtitojau / kiek kartu tas zmogus buwa / piktesnis uz
sawa szuni./

„/

Greku ziamiej, Atenu miesti wienas / wajkiukas sugawis kurapkuti
isz-/kruzfa jo akis ir palejda.//

Sudes Areopaga apsudije tan waj-/kuka ant smerte ir nukirtina. Dar
/ pridure jog isz to nedora wajka isz-/auks tironis kursaj wargins ir
zmo-/nes. Uztkra tankiej zmones tiro-/nis giwolu, ira tironiemis ir
zmo-/niu.

Nr. 16. Iš pamokslo apie Dievo įsakymus

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 428, 429, 430–431. Olševskio „Bromoje“ tokios vietos
nėra; įterpta p. 259.

K. Koks ira sekmas³³ prisakimas?/

A. Szis: Ne wok./

[...]

Priwedimaj/

[...]

Łaukuwos parakwijoj ukinika Pilipa / sunus Petris, pawogies nu
tiewa du / skatiku pirka sau dwi baranki. Da-/sekies to Pilipas skau-
dej nupłakie / sunu. Petris wergdamas tare, ko-/diel mani už mažą
dajktą tejp / stiprej koroi? Tiewas atsakie: / dielto idant nebuczio pri-
werstas / už didę wagistę tawęs dižti. Ar / to nežinaj jogiej wajkaj po
biłz-/ki waginiedamis priprant pri / wagistes ir ikrimt i rankas / bu-
dele, kurs jus czajža pri / ragu pririfzes./

Užtikra gieri tiewaj negal to da-/lejsti, idant wajkaj ju nekłauz-//
damis, sietinius, morkus rautu, / agurkus skintu, aguonas kratitu, / i
žirnius ar i pupas ejtu; nes waj-/kaj tus³⁴ skaninius grobfti-/damis pra-

³² T.y. į Paminiji, prie Minijos upės.

³³ Rankraštyje buvo įrašyta *szelztas*; nuorašo autoriaus ranka užbraukta *zelztas* ir vir-
šuj užrašyta *ekmas*.

³⁴ Užbrauktas žodis *skaninus*.

ded ir kitus dajktus / waginieti o paugi iszejti i tikrus / wagis, kurius sukaltus kajp / szunis wara i Cyberią.

Nr. 17. Iš pamokslo apie kasdienius darbus

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 484–487. Olševskio „Bromoje“ p. 275 yra panašaus siužeto pasakojimas, tačiau neišplėstas ir nesulietuvintas.

Olševskis: „Wienas Zokaninkas Laikas mirdamas prasze, idant jem paduotum Adata: kuren ansay jemis i rankas pradieje bucziuoti, kalbiedamas: O Adata! tu man Dangu atwierey. Kunigay tay regiedamis, myšlije, jog anam razumas mayszos; tay regiedamas Laikas tare: Esmu pri razuma, bet sakau jums, jog Adata atwiere man Dangu; nes siudamas wys afierawojau ant garbies P. Diewa yr par tan isz łoskas jo, ey nu ing Dangu: o tay kalbiedamas: szcześliway parsiskiri su kunumi. Wysy esma sutwerty ant prociu, ne ant hulewoima: Danguy bus atilsis, o dabar wysy procewokiem: wieni rankomis, kiti galwomis, afierawodamis szcziray ant prociu Jezusa, yr Szwętuju, o tayp užsłużis ma ant amžina atilse Danguy.“

K. Už darbus ar užmokies Wiefzpats? /

A. Tikraj užmokies jej dirbsma dielto / idant itiktumem Wiefzpatem ir / jo walę iszpilditumem. / /

Privedimas. /

Afztuonioletkami amziej Trafzkunu / parakwijoj, kãmpinikuj zmo-
guj Wie-/daru wadintam gime sunus, kurem / kluwa wardas Prãnc-
zifzkus. Moters / jo Kotrina augina wajkã bajmiej / Diewa, o paugte-
riejusi³⁵ atidawe pri / kriaucziaus. Jaunas Wiedarelis / wajkľzcioje
su sawa mokitaju / po žmones ir siuwa drapanas. / Bet siudamas darbã
sawa pawez-/dawa Wiefzpatem ir labaj diewo-/bajmingaj giwena. /

Lig triju defzimtu metu amžiaus sawa / wëngungiu parbuwes szejp
apsi-/werte. Nueje i klofztoriu pri anos / gadines gwardiona Pau-
laufkie ir tare: / „tiewali esmi kriauczius,³⁶ no-/riu buti S. Prãnczifzkaus
tretiniku / / priimk mani i klofztoriu, siusiu / jums par kiaurã amži
be užmo-/kiesne.“ /

Gwardionas anos gadines Bielskis pri-/jeme Wiedareli i tretinikus,
dawe / jupã zokana ir dawe kambareli. / Priimtas ilinda kajp wiežis i
/ urwã, dziaugies ir siuwa to tik-/taj noriedamas kad itiktu Wiefzpa-
tem. Užwis naktimis meldies užsi-/dares, niesukuo nebaros, oriefkas
/ nie pagalaus alaus negiere, tejp / tilej giwena, jog tarsi nebuwa / jo
klofztoriej. Pargiwenes kietu-/res defzintis metu isirga, prijeme /
Szwęntus sakramëntus o priez / smerti piñnas wilties Diewop, / jeme

³⁵ Taisyta pirmoji e raidė.

³⁶ Užbrauktas pradėtas rašyti žodis *priim*.

sawa adatą, buczyawa ir ta-/re „Oj adata adata, par tawi / dąngu sau uždirbau! Taj tares // su linksmu wejdu pabėngie ąmži / sawa. /

Kożnas darbinikas jej tiktaj wiskąn / dare ąnt garbies Wiefzpaties o grie-/ku saugojes; žiuriedamas i sawa / sukijtiejuses rąnkas³⁷ i sukumpu-/sius nu³⁸ darba pirłztus, / gal sakiti artinąntes smerczuij: / oj rąnkas mana, jus wiskąn dirb-/damis ąnt garbies Wiefzpaties; / nupel-niet mań ąmżina dąn-/guo atilsi.

Nr. 18. Iš pamokslo apie išmalda

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 494–496. Olševskio „Bromoje“ p. 281–282 yra panašaus siužeto pasakojimas, tačiau neišplėstas ir nesulietuvintas.

Olševskis: „*Ex spec: exempl:* Wienas Bagoczius niekadus ne dawe Jałmużnas ubagams; susikalbieje wienas ubagas, asz saka gausiu jałmużna. Ateje ing namus ano Bagocziaus, prasza jałmużnas, kada ne parstoje prasziti, yr nenorije iszeyti; Bagoczius pagawes bułkieli duonas, mety ant ubaga, ansay pajemes bułka, iszbiega. Potam kada bagoczius apsirga, buwa imtas ant suda P. Diewa, o kada pradieje darbus jo swerty, nieka nerades Sudzia, norieje ji dekretawoti ant ąmżinun munku: szitay Aniołas atnesza bułkieli duonas, yr kada padieje ant wogas, wysus griekus jo atswiery. Potam sugrizis ing sweykata, łabay buwa nobażnas yr miłaszirdingas.“

Priwedimas /

Abelu parakwijoj giwena turtingas / piłwoczius Iłgnagiu wadinamas, / kurs niekumet nieka ubagams ne-/duodawa. Kuri atėjus pamates tujaus / waksije iszdiedamas par ingi par / weltjedi. Kartajs dabar szuniemis / iszpjude; todiel ubagaj ir nebeje i / jo namus. /

Wiena karta ubagaj i Dusetu at-/puskus susiei sznekiejos apej žmo-/nes dosnius ir szikłztus. O tarp / kitu ir apej tąn Iłgnagi. Petrus // Krewna ubagas atsilijpe „ar žinot / kąn afz ejsiu ir gausiu ałużną nu / Iłgnagie. Jonas Wiefzyntu ubagas / atsakie „je je gausi tu nu jo³⁹ gumba ne ałuż-/ną. Szis atspire „nu łążinkiewos. / Ir susiłażina isz rublaus. /

Po tu łążibus Petrus nuejes pri szikłz-/tukle atkalbieje poterus ir pradieje /⁴⁰ szaukti grażiu kajp / awina bałsu giesmę S. Prąncziłzkaus. / Atejes pri žodziu „o kąn Prąncziłzkus / igije, wis ubagams iszdali-je. Węń / tus patius žodzius gijdoje. Iszgir-/des Iłgnagis bare ir moja-wa su / łazdu: ubagas⁴¹ kinkawa su gał-/wu kajp arklis giludamas. Iłgna-/gis nebgaledamas juomi nusikratiti / mete jam duonas kiepa-

³⁷ Užbrauktas kablelis.

³⁸ Užbrauktas žodis *darba*.

³⁹ Žodžiai *nu jo* įterpti viršuje.

⁴⁰ Užbraukti žodžiai *niuniuoti gie*.

⁴¹ Užbraukta žodžio dalis *kink*.

leli, szis / pagawes murde i majszeli ir isz-//siwiłka. Nueje pas Jona
ir gawa / łażibu rubli./

Neužiłga Iłgnagis susirga sziltini / arba karfztejs: budamas ligu su-
/spaustas tarsi apmire, rodiess jam / jogiej stoje priefz suda Diewa. A-
/niołaj swiere jo piktus darbus o / gieru nebuwa niekoku. Tecziaus /
Aniołas jo sargas atbogines kie-/paleli duotą ubaguj dieje i buo-/že
kuri atswiere jo griekus. Tu-/jaus ligonis pakirda, po kieletas / nedie-
lu iszgije ir tape łaabaj dos-/niu, niewiena ubaga nebiszlejda / be
ałužnas isz namu sawa. Tejp / Wiefzpats atitolina nu jo niekam / ne-
derančę sziksztibę.

ŠVENTUJŲ GYVENIMAI

Šv. Kristinos gyvenimas iš dešimtojo skyriaus apie skaistykla

[Motiejus Valančius], *op. cit.*, p. 143–152. Olševskio „Bromoje“ tokios vietos nėra; įterp-
ta p. 92.

Čia pateikiamas šv. Kristinos gyvenimas nebuvo spausdintas Valančiaus „Žyvatuose
šventųjų“ (1858) ir „Gyvenimuose šventųjų Dievo“ (1868).

Priwedimas. Jezawita Petrus Skarga / szejp aprasze giwenimą S.
Kristines. / Buwa saka Plandrios⁴² krałzti neturtin-/gas tiawas su mo-
teri kuriuodu pagim-/diusiu tris dukteris iszmire.⁴³ / Likuses dukte-
ris szejp pasidalije dar-/bajs: wiresnioi wede gaspadoristę, wi-/duti-
nioi meldies ir tarnawa seserij, / mažoi Kristine gane namu giwole-
lus. Beganidama iszała, susirga / ir mire. Pagał paprote wieras, ku-/na
wakarop nunelze i bažnicę. / Rita meta kuniguj miłzes łajkant, / nu-
mirusi iszlipa isz graba, tujaus / palzoka ant wiszku ir iszlipa tre-/pie-
mis⁴⁴ ant bažniczes wirszaus. // Kunigas miłzes atłajkies pradieje jos /
szaukti ir lijpe žiamęn nulipti; szii / pakłause, nulipa, ir eje su seseri
na-/mon pawalgiti. Žmones parsigañ-/di iszbiegioje isz bažniczes. /

Susiei kunigaj ir szejppjau žmones / kłausinieje jos taridamis, mełda-
moi / kas tau atsitika? S. Kristina atsa-/kie: Woz iszejusę isz kuna
dufę / mana Aniołaj Wiefzpaties nuwe-/de i tąmses ir bajses wietas,
ku-/riosi daugibe buwa dufziu. Regie-/jau ten mañ pažistamas dufzes, /
kientantes tejp dides mukas, jogiej / ju nieks negal apsakiti. Susimiłusi /
ant ju kłausiau, kas taj ira par / wieta? Nes tariau esant pragara. /
Atsakie Aniołas: ira taj cziszczius, / dufzes parsiskiruses su kunu

⁴² T.y. Flandrijos.

⁴³ Užbrauktas žodis *Likusiases*.

⁴⁴ T.y. kopėčiomis.

ma-/žusi griekielusi, tejpogi tos kurios // aplejda pasaule pakutoj, bet už / griekus korones nadatire; tur cze / pakutawoti ir iszsimokieti tejsibej / Wiefzpaties./

Paskiaus nuwede mani i pragara / kuremi regiejau tejpogi nekuris / paziftamus. Ant gała nuwede ma-/ni i roju arba dangu ir state priefz / sosta didibes Wiefzpaties. Matidama / linksmą wejda Sutwertojaus, dziau-/giaus ir tariaus ten amžinaj palik-/senti, bet Wiefzpatš atsilijpe „duktie / mana busi cze su manem, tecziaus / dabar iszskirkies sau wieną daliką / ar cze palikti amžinaj danguo⁴⁵, / ar grifzti ant ziames? Sugrižusi / galetumi gielbieti dułzes czifzczuij / kięntantes, kuriu szirdingaj gajle-/jejs ir buti pawejzdu pakutas / zmo- niems pasaulej giwenantems. // Afz taj girdiedama rizaus grifzti / ant ziames; todiel regiedamis mani / darant nebutus dajktus nepiktinkie-/ties nejgi stebiekieties ir žinokiet / jogiej tejp dariti Wiefzpatš man pri-/sokie. Po to sznekiese iszskrije / i miłzka, łajpioje po medius it wo-/wiris ilipusi i wirszunę meldies./

Tarsi dwoja⁴⁶ anaj ta ziamie su zmo-/niu griekajs pripildita. I miefta / sugrizusi kabinos i aukłztus bokłz-/tus bažnicziu, ir niekumet nen-/krita./

Gięntis kažikajp ję prigawi, surifza / ir pagulde kamaroj, bet szinaktipa-/gał kažikajp iszszirifzusi, wiel sku-/bieje i miłzka ir łajpioje po medzius. / Pritrukusi walgie griža pri zmo-/niu ir meldze⁴⁷ duonas szmo-/tele. Prietelej wiel ję surifza // bet paskiaus wiel palejda. Luosa tapu-/si eje i mieftą Leodium⁴⁸ wadinamą, pri-/jeme Szwęncziausi sakramentą ir pra-/dieje wiel sawotifzkaj ełgties./

Linda i karłztą woz iszskurintą pecziu, / szaukie karłzti kięntiedama, sokie / tegul bun tas sopulis už dułzes / czifzczuij kięntantes; okad iszlin-/da isz pecziaus, nebuwa nieko-/kie zenkła⁴⁹ apdegima. Kar-/tajš gule i deganti ugni, kartajš / kojies i ugni ikifzusi kiepe; tecziaus / ifztraukie butinaj swejkas. Lipa / i katila werdante andenies, wirda-/ma cipe ir werkie; o iszlipus wiel / nebuwa zenkła nutwilkima./

Zijmos łajki i Mezas upes⁵⁰ ekieti isilej-/dusi, barszkina su dantiemis ir szaukie: / oj szalt, szalt, szalt; tecziaus szefzes // dienas newal-

⁴⁵ Užbraukti žodžiai su *manem* ir viršuje užrašyta *danguo*.

⁴⁶ Nuoraše *dwoka* (p. 73).

⁴⁷ Užbrauktas žodis *duot*.

⁴⁸ Dab. Lježas (pranc. *Li_gē*).

⁴⁹ Užbrauktas žodis *isz*.

⁵⁰ Dab. Masas (pranc. *Meuse*, oland. *Maas*).

giusi, undinie par-/buwa, o iszlipusi isz ekiete, negawa / slogu nej sirga. Kartajs lejdo po mel-/niczes tekinius, iszlinzdawa antroj pu-/siej jau sułaminta⁵¹; wienok nepažejsta. / Su kajlinejs⁵² iszwerstajs apsisiautusi / wajkszcioje ropu it mezkutis ir / masina szunis: tij szo-ka ir drafkie; / szy tuo dziaugies ir wejkiej iszgije. / Ticziomis linda i kierus erfzkiecziu, / iszlisdawa wisa sukruwinta, su-/drafkita; tecziaus wejkiej iszgije. / Lejdos i bažnicziu sklepus ir po kie-/les naktis parlejda tarp numirie-/lu. Gięntis tardamis ję esant apsiełta / nu welnia, pasamdi stipri berną ir / lijpe ję sugauti. Szis it mezkka sawo-/tífzkaj jemes, palauže Szwęntaj ir // koje, wienok nuturieje ir surifza, o gięntis nuweže Szwęntą i miełta Leodium / giditi. Daktaras negaledamas jos nutu-/rieti nuwede i sklepa namu sawa ir / pririfza. Szi tecziaus iszlinda isz to ka-/line pro łangieli ir tare gana maņ / Kristaus Jezaus, nerekalauju afz ki-/ta daktara. /

Prietelej wiel ję sugawi idieje jos kojės / i dibkas⁵³: tos pratrine kojės, pasidare / ronas. Toj nelajmiej isz krutu szwęntos mergajtes płuda aliwas, su kuriuo / kojės sawa tepdama iszgije. Kali-/nis tas łabaj buwa anaj sunkus, wal-/giti teturieje undeni su duonu, tecziaus / ne aitioje bet kientieimą apierawo-/je už dułzes czifzcziuje esanczes. /

Alužnas majłtuj paprastaj małdawa / nu szikłztu, o taj dielto idant // ję bardamis pažiamintu ir diel-/to idant duodamis alužną nupel-/nitu atlejdimą grieku sawa. Wiena / szikłzta prafze gierti: tas dawė anaj / wina, už taj par małdą szwęntoses / paskiaus diewobajmingaj numire. S. Kristina luosu budama kas ne-/dieles diena eje pri Szwęncziause / sakramęta ir isz to jaute didi / dziauksmą. Wajkszcioje wisumet / basa, diewieje bałta drabuzeli ir gie-/bieje đankstities su bałtu drobuli. / Giebieje siedieti pri ligonu, siediedama / ragina idant spawiedotumes. Nu-/mane kurio numiruse dułze eje / i đangu kurio i pragara. Gieram / mirus dziaugies, piktam pasirinkus / tileje arba werkie. //

Jomilestaj Loen sergant S. Kristina pri jo łowas siedieje ir lijpe spawie-/doties: numires pasirode ir pasisa-/kie pakluwes i czifzcziu. Szi pasije-/me pusę jo muku iszkientieti; to-/diel paskiaus⁵⁴ rąnkas ir ko-/jes sawa tąnkiej ugniej degina. / Par paskutini meta amžiaus sawa / tileja; giwena ar girioj ar klołzto-/riej S. Kotrinąs Trudona⁵⁵ miełti. /

⁵¹ T.y. suspausta, sulamdyta.

⁵² Užbrauktas skiemuo *ap.*

⁵³ Toks medinis įtaisas, į kurį įdėdavo nusikaltėlio kojas.

⁵⁴ Užbraukti žodžiai *kojės ir.*

⁵⁵ Dab. Sen Trudonas (flam. *Sint-Truiden*), miestas Flandrijoje.

Kietėndama mirti ateje pri miniczkas / wardu Beatriks ir melde idant da-/lejstu atgulti sawa kamarelij. Szi / ir dalejda. S. Kristina parwedi- na / kuniga ir prijeme Szwentus sakra-/mentus. Wiena karta Beatriks / kazikur iszeje, S. Kotrina⁵⁶ kielies, / iszstijse ant žiami ir numire.//

Beatriks sugrizusi ir miruse atra-/dusi pradieje werkti sakidama „Kris-/tele tu manes wisumet klausej: paklausik ir dabar, atgik, pasakik / mums sudijwu ir tuokart mirk / sau, kogi numirej tos zmonistas nepadariusi? Szwenta Kriftina tu-/jaus atgije, parzegnoje wisas mi-/niczkas, pasakie su Diewu ir tare / „meldamoses nebwarginkiet manes, / jau Kriftu buwau iszwidusi o / jums norent turiejau atgiti.“/

Tus žodzius pasakiusi treti kar-/ta numire. Pateka szioj pasau-/liej kietures defzintis dwejus me-/tus. Paskiaus pri jos kuna sklepi / palajdota zmones daug stebuklu datirdawa.

Iteikta 2004 11 26
Parengta 2004 12 08

⁵⁶ Turi būti *S. Kristina*